

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 110 1989

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-87666-02-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1990

Auxiliante, Oratio metrica Scripta, De CHRISTO Celso [...]. Efter att ha varit hemma i Värmland återvänder han till studieorten, och på vägen gör han en lång avstickare till Gripsholms slott för att överlämna en dedikation till den blivande Karl X Gustaf. Belöning- en uteblir inte. Han erhåller 10 dukater och kan glad fortsätta mot Stockholm där han offererar samma oration till drottning Kristina. (P. M. Gyllenius, *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok, Värmland förr och nu* (1962), s. 150 ff.) UUB:s exemplar av orationen har tryckta dedikationer till både Karl Gustaf och Kristina. Orationen är i bunden form och skriven som ett tautogram. Samtliga ord i det femton sidor långa talet börjar på bokstaven c. På så sätt kan Christus, Christina och Carolus föras samman. I detta fall tycks författaren främst varit inställd på att slå mynt av dedikationerna. Han levde förmodligen i alltför enkla förhållanden för att kunna drömma om klientstatus hos furstar.

Det område som för 1600-talets del förefaller mig tacksamast för kvantitativa studier när det gäller förhållandet mellan klient och patron är likväl den panegyriska tillfällesdiktningen. I de enskilda hyllningstrycken har vi påtagliga lämningar av en typ av tjänster som författaren/klienten kunde göra adressatan/patronen, och deras respektive ställningar är oftast väl beskrivna på titelsidorna. Även ur innehållet och den litterära formen kan åtskilligt om förhållandena mellan de inblandade utläsas. En viss del av diktningen måste sorteras bort som yrkesdiktning. Återstoden av hyllningsdikterna är dock tillkomna i olika hög grad av skyldig plikt. Det är sedan av mindre betydelse om den presumtive eller aktive beskyddaren finns i familjekretsen – som när systemens små bröder hyllar sin blivande sväger och hans brud vid bröllopet – eller finns att söka bland de efterlevande till en avliden storman. Dikterna kan vidare vara uttryck för den situation som von Platen beskriver, »den sörjande klienten», eller försäkringar om värdegemenskap och lojalitet i den hierarkiska akademiska världen. Ett rimligt antagande är att ju längre det sociala avståndet är mellan författaren och skriftens mottagare, desto större är kraven på beskydd eller ekonomisk ersättning. Bo Bennich-Björkmans menar att tillfälleskrifterna kan uppfattas som diskreta ansökningshandlingar för en tjänst eller ett ämbete. (*Författaren i ämbetet*, 1970, särskilt s. 18 f.) Här kan kanske ett mellanled läggas till – »ansökan» om klientskap. Innan den unge studenten kunde påräkna någon trygg ställning var han ofta tvungen att avvakta i ett inofficiellt beroendeförhållande till gynnaren, och som etablerad klient var hans vittra plikt att i första hand begränsa sina hyllningar till den egne beskyddaren.

För litteraturhistorikern är två aspekter på klientpatronväsendet viktiga. För det första kan dessa beroenden förklara varför ett visst verk eller en viss typ av verk skrevs. Den plötsligt exploderande tillfällesdiktningen vid mitten av 1600-talet skulle således kunna förklaras ur klienternas behov av uttrycksformer i ett nytt och socialt mycket rörligare Sverige. För det andra kan man utifrån målet att behaga en patron förklara verkets form och innehåll. Diktverken är oftast inte

i första hand riktade till »allmänheten» utan till en mycket begränsad publik – patronus och hans närmaste omgivning.

Lars Burman

Magnus von Platen: *Yrkesskalder – fanns dom? Om tillfällespoeternas försörjningsfråga*. Del 1. Privattryck 1985.

Äldre tiders tillfällesdiktning är fortfarande ett tämligen outforskat versmaterial. Mycket är ännu oklart om bevekelsegrunderna till att författarna diktade bröllops- och gravdikter, för det är dessa kategorier som dominerar. I en viktig studie har von Platen gripit sig an den svåra litteratursociologiska frågan om huruvida yrkesdiktning har förekommit och i så fall i vilken utsträckning. Ämnet är intressant, och det är beklagligt att författaren sett sig föranledd att forcera publicerandet som en följd av att Jan Drees i sin avhandling om den svenska stormaktstidens tyskspråkiga tillfällesdiktning berör liknande problem. Magnus von Platens bok är enkelt tryckt och upplagan liten. Litteraturhistoriker med intresse för äldre tiders masslitteratur har anledning att hoppas att den utlovade andra delen skall få större spridning.

Avstamp tar von Platen i Bo Bennich-Björkmans avhandling *Författaren i ämbetet* (1970). Bennich-Björkmans menar att tillfällesdikter i första hand skall ses som försök att rikta mäktiga beskyddares blickar på den unge karriärsugne författartalangen. Dikterna skall således ha fungerat som merithandlingar. Mot denna uppfattning polemiserar von Platen, och hans mycket utförliga genomgång av mer eller mindre kända författarskap visar att åtskilliga skalder verkligen skrev mot betalning. I viss mån skjuter von Platens kritik av Bennich-Björkmans över målet. Den senare vidgår att yrkesförfattare har existerat, men då främst som ett övergångsstadium på vägen mot ett ämbete. »I övrigt blir det typen för den socialt havererade talangen.» (Bennich-Björkmans, s. 18.) Magnus von Platens viktiga insats är perspektivförskjutningen. Han visar hur stort det intellektuella proletarietet egentligen var, hur många som aldrig nådde en trygg position utan försörjde sig från dag till dag och hur många de var som försvann i fattigdom och alkoholism. De två huvudvägarna för tillfällesdiktaren tycks verkligen, som von Platen menar, ha varit den till utkomst och den till uppkomst. Den syntes som von Platen förespråkar mellan Bennich-Björkmans tes om författare som använder litterär verksamhet som en stegpinne i karriären och Schücks och andras föreställningar om systematiskt brödskriveri är tilltalande. Den som skrev för sin meritering valde nog, som von Platen understryker, i första hand så omfattande skrivuppgifter att de kunde publiceras i prestigefylld bokform, och dessutom är förhållandet mellan klient och beskyddare »monogamt». Det är bland mångsysslande tillfällesdiktare man i första hand kan vänta yrkesförfattande, och det är huvudsakligen dessa von Platen studerar. Förutom i de enskilda författarundersökningarna hittar han en rad

belägg för betalt skrivande i begravningsräkenskaper och i samtida kritiska och satiriska yttranden.

I tillfälleskaldernas blandade sällskap finns inte bara talanglösa versifikatörer, utan också många av de stora diktarna. Det mest iögonfallande exemplet är Lasse Lucidor, om vars verksamhet ganska mycket är känt. En analys av Lucidors produktion ger von Platen ett antal karaktäristika för yrkesmässigt tillfällesdiktande, av vilka de viktigaste är stor kvantitet tillfällesvers, en hög procent adliga adressater, »interurban» verksamhet (dvs. beställningsuppdrag), och att skalden skrivit flera dikter till samma tillfälle. Verksamheten i Lucidors diktfabrik får ytterligare en dimension i Jan Drees' avhandling (vilken von Platen inte kunnat utnyttja). Drees visar att Lucidor under varierande och ogenomskinliga pseudonymer låtit trycka och framrätta åtminstone tio tyskspråkiga plagiat, nödtorftigt anpassade till adressaten. (Drees, s. 462–509.)

Men diktare av mindre resning än Lucidor dominerar och även om von Platen kan namnge många, är hans påpekande om att åtskilliga undandrar sig vår granskning av nästan lika stor betydelse. Många uppträder anonymt eller under pseudonym – något man kan ha anledning att vänta sig av den skald som alltför ofta sågs i begravnings- och brölloppshus. Tänkvärt är påpekan det litteraturhistorikerna varit påfallande ovilliga att hantera oattribuerbara texter. En annan och kanske mer överraskande grupp av författare är de som i samtiden blev berömda (eller beryktade) som flitiga versifikatörer, men som inte lämnat en enda signerad dikt efter sig (de två grupperna kan förstås överlappa varandra). Okända författarskap är till exempel Axel Gåses på 1600-talet eller Jonas Hagelins på 1700-talet. Trots att de båda i samtida källor omtalas som välkända tillfällesdiktare har von Platen inte lyckats spåra deras verk på KB. Den äldre svenska vitterhetens undervegetation är både tät och skuggrik.

Lars Burman

Naturalismus. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1880–1900. Hrsg. v. Manfred Brauneck und Christine Müller. J. B. Metzler 1987.

Walter Fähnders: *Anarchismus und Literatur. Ein vergessenes Kapitel deutscher Literaturgeschichte zwischen 1890 und 1910.* Metzler Studienausgabe 1987.

Friedrich Engels avvisade i polemik mot författarna inom Das junge Deutschland begreppet »das Moderne» såsom till intet förpliktigande: »Als ob eine so vage, gehaltlose, unbestimmte Phrase, die von oberflächlichen Köpfen in gewisser geheimnisvoller Weise überall vorgeschoben wurde, jemals eine philosophische Kategorie werden könnte!» För den tyska naturalistiska falangen skulle modern på nytt bli ett honnörsord; det manifesterades t. ex. 1885 genom lyrikantologin *Moderne Dichter-Charaktere*. Hermann Bahr proklamerade 1891 sin tes att naturalismen var övervunnen just som ett inlägg Zur Kritik der Moderne.

I sin uppsats *Der Aufbruch in die falsche Moderne* (*Der Schein des schönen Lebens*, 1972) hävdar Jost Hermand att fastän man ständigt på nytt har sökt »övertvinna» naturalismen framstår den i sekelskiftets tyska stilpluralism »als Durchbruch zu jenen Fragen, die uns auch heute noch beschäftigen». »Wenn irgendetwas, dann vollzieht sich hier der Aufbruch in die 'wahre Moderne' – um die Verfechter dieses Begriffs mit ihrem eigenen Klischee zu konfrontieren.»

På Metzler Verlag förelåg 1963 volymen *Literarische Manifeste des Naturalismus 1880–1892* (Hrsg. v. Erich Ruprecht). *Naturalismus*-bandet i sviten *Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur* har nu av Manfred Brauneck och Christine Müller förlänats »eine völlige Neugestaltung», varvid tidsgränsen framåt utsträckt till 1900. »Ziel dieser Textsammlung ist es, das bestehende Bild der naturalistischen Bewegung überprüfbar zu machen, neue Fragestellungen aufzuwerfen und eine umfassende Arbeitsgrundlage für Forschung und Lehre zu schaffen.» I förordet framhålls den »reservation» som kännetecknar den tyska naturalismens receptionshistoria. »Dieser Vorbehalt wird aus der Sicht postmoderner Aufklärungsskepsis allenfalls noch verschärft; erhebt doch gerade der Naturalismus für sich den Anspruch einer programmatischen Moderne par excellence.»

Den 800-sidiga volymen rymmer tre stora kapitel: »Programmatik und Kunsttheorie», »Die Gattungen» och »Zeitgenössische Rezeption und Kritik». Det tredje kapitlet belyser bl. a. de våldsamma attackerna som sattes in från nationalkonservativt håll omkring 1890. Erwin Bauer använde gärna glosan »die Geschäftssemiten» på tal om Samuel Fischer, Otto Brahm o. a. i en artikelserie som han i sin tidning ägnade »Die 'Moderne' in Berlin und München». De båda utgivarna av *Naturalismus*-volymen beklagar för övrigt att forskningen inte för naturalismens del ger underlag också för en dokumentation av »Literarisches Leben», »Bereiche wie Verlagswesen, Bibliotheken, Leseverhalten, Situation der Schriftsteller». Emellertid förekommer ett parti, »Naturalismus vor Gericht», som visar på de rättsliga åtgärder som vidtogs mot Gerhart Hauptmanns *Die Weber* och andra förgrifliga naturalistiska texter. Här ges ytterligare belägg, heter det i förordet, för hur »erstmalig in aller Eindeutigkeit jenes Diffamierungsvokabular faschistischer Literatur- und Kunstkritik zur Anwendung kommt, das 40 Jahre später den faschistischen Kulturkampf bestimmen sollte».

Begynnande naturalistiska positioner ställs man inför i ett par inlägg av Heinrich Hart från 1878; i den av honom och brodern Julius Hart utgivna *Deutsche Monatsblätter* publicerade han en längre essä, *Neue Welt*, där naturvetenskapens och filosofins utveckling framställs som fundament för en ny litteratur. »Man hat viel gespöttelt über die phantastische Romane Jules Verne's und seiner Nachahmer, aber ich finde doch auch in diesen Werken die freilich über alle Grenzen schweifende Tendenz, den dichterischen Bestrebungen eine echt moderne Basis zu geben.» Bröderna Hart svarade själva för innehållet i de sex häften som utkom av *Kritische Waffengänge* (1882–84). Som ledande organ för den naturalistiska rörelsen